

ÅRHUS – BYDANNELSE, BYUDVIKLING, BYOMDANNELSE

Årstal i et erhvervshistorisk og socialhistorisk overblik, til brug for byvandring (sammen med billeder i PP).

2022.09.31 delvis ajour

Til støtte for gennemgangen et sæt kort - de fleste hugget fra Århus Kommunes bygnings- og miljøregistrarer for hhv. Den indre by (1984) og Frederiksbjerg Vest (1981)

- 0) Århus som forstad til kongsgården i Viby – kort over bl.a. snekkeagre mv.
- 1) Århus i vikingetid (900- og 1000 tallet). DIB p 12.
- 2) Rekonstruktion af Århus ved slutningen af 1100 årene. DIB p 15.
- 3-4) Århus med angivelse af de middelalderlige kirkelige institutioner. DIB p 15
- 5) Århus i slutningen af 1400 årene. DIB p 18
- 6) Kort over Århus, Pontoppidan "Danske Atlas IV 1768" Århus (ÅBHVN) p 81
- 7) Sammentegning af ældste matrikelkort over Århus. 1864-65 DIB p. 13
- 8) Ambt & Hack Kampmann: Byplan for Århus, 1898 Århus Kommune: Byplanlægning og -udvikling 1850-1995 p 5
- 9) Udsnit af oversigtskort fra .... "Byplan for en Del af Aarhus og sydlig Opland" 1919-20 FV p. 12
- 10) Forslag til fremtidens Århus 1946 BPU 1850-1995 p 7
- 11) Ny Hovedgade projektet 1954 BPU 1850-1995 p 8
- 12) Skematisk bystruktur i Egnspan for Århuseggen, 1966. BPU 1850-1995 p 9
- 13) Kommunesammenlægningen 1970 BPU p 11
- 14) Århus Kommune med bebyggede og udlagte byområder 1995 BPU p 19

De fysiske omgivelser som ramme for og resultat af menneskers handlinger.

Produktion, handel, kommunikation, magt.

(Plan)beslutningers konsekvenser for de næste århundreders mennesker.

De fattige og de kommunale beslutninger.

Byplanlægning og sociale problemer - kommuneplanlovens oprindelige idé.

Sociale problemers placering i byplanlæggernes bevidsthed.

Kommunesammenlægning, kommunestyre, budgetlægning – de- og recentralisering

PERIODER:

?? - 934	Forpost, vagtpost for Kongsgården i Viby? Sæson-handelsplads?
934-1200	Fæstningsby. Handelsby – en tid bispeby.
1200-1630	Bispe- og handelsby. Økonomisk opgang.
1630-1820	Krigsødelæggelser og stagnation
1820-1860	Håndværks-, handels- og industrivækst.
1860-1890	Accelererende industri- og handelsvækst
1890-1914	Væksten vokser ud over kommunegrænsen
1914-1930	Byplaner og byggekriser
1930-1945-1970	Ringgadekvarterer og forstæder – væksten i forstæderne.
	Industristagnation og uddannelsesvækst
1970	Kommunesammenlægning. Kommunal servicevækst
1970-2022	Vækst især i Uddannelse og service. Fra 2008 økonomisk krise og kommunale velfærdsservicenedskæringer. Letbane
2000-2022	Vækst i byggeri – erhverv, boliger, hospital, bibliotek. Planløshed.

Litteratur:

Kommuneatlas Århus I-II 1997 – meget god, kortfattet plan- og bygningshistorieoversigt.

Vikingerne AROS Moesgaard Museum 2005 (VikÅ)

Århus Bys historie fra vikingetid til nutid (ÅBHVN). Husets forlag 1984

Århus Kommune: *Frederiksbjerg Vest, Århus*. (FV) Registrant. 1981

Århus Kommune: *Den indre by, Århus. Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer*. 1984. (DIB)

Jens Toftegaard Jensen & Jeppe Norskov: *Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1920*

Århus Kommune: *Byplanlægning og -udvikling i Århus Kommune 1850-1995*. 1995 (BPU)

Århus Domkirke, Skt. Clemens Hans Bjørn / Lise Gotfredsen (**dom**)

Aage bredsted (1969): *100 år med Århus folkebiblioteker 1869-1969*

Jens Engberg (1985): *Dyre lærepenge - Den store havnestrejke i 1897*

Viggo Jonassen (2003): *2003 VJ Social planlægning* notat. www.viggojonassen.dk/

Viggo Jonassen (2008): *Kommunestyre i Danmark 1803-2008* www.viggojonassen.dk

Viggo Jonassen (2014): *Østbanegården i Århus*

”Sygdom og nød - alderdom og død.” pp 136 ff (bogtitel?)

Aarhusegnens Hjemstavnsbog 1940 til skolebrug

AarhusWiki

(Hovedsagelig efter Lars Stigel mfl. "Århus Bys historie fra vikingetid til nutid" 1984 (I))

Aros - Års - Århus ca. 900 - 1450

934 ca Grundlæggelse af voldanlæg. Jord, træbrolagt vej (VikÅ)

...

948 "Dåbsattest": Aros stift omtales i brev fra kirkemøde i Ingelheim i Sydtyskland, biskop: Reginbrand. Ant. kirke tidligst vest for byen (nuv. Frue kirke)(siden åbenbart ikke stiftsby- kun Ribe og Viborg var bispesæder indtil kirkeorganisation 1060)

970 ca Volden forhøjes (VikÅ)

1000 (ca) Runesten: "Århus-stenen" Ful (Gunulvs og Aslaks fælle), Asser Saxe (Toste, Hove, Fredbjørns fælle), anpartsreder.

1020-45 møntslagning i Århus (Hardeknud, Magnus Gode)

1043 Søslag: Svend Estridsen v/ Magnus (norsk)

1060 Bispesæde (mindst af 8!) Bisp: Christian. Nicolaus-kirke (frådsten, kampesten. Krypt)

1100 ..

11.. en del døde-gaver.

11.. St. Oluf kirke

11.. Spedalskhed til Danmark. Århus Hospital eller "Sct. Catharines gård", "Skt. Karens gård" i Grønnegade. **sss**

1134 Fotevig-slag. Bisp Ulkil, Århus (støtter kongen, Niels), dræbes.

1165 Svend bisp i Århus 1165-1191 (ham fra vender-togtet m. Absalon, år 11..)

1180 Niels Knudsen begravnes ("Skt. Niels", Nicolaus-kilden). (Knud III: 1/3 af Svend, Knud og Valdemar - dræbt 1157, før Svend dræbes på Gråhede - helligdom nærmest = oprør mod Valdemar-linjen!)

1191 Peder Vagnsen biskop (Valdemar-tilhænger). Domkirken besluttet FLYTTET til nuv. placering ang. oven på Niels' grav. (Let snyd til paven). Sct. Clemens. Sten fra "Kirkens teglgård" v. Knudriggade.

1197 23.04 Brev fra paven, der støtter **domkirke**byggeri i sten ("40 dage" aflad)

1200 .. (*kirken som jordejer og byplanlægger, DIB*)

12.. Mølle anlagt (kongelig mølle, nævnes første gang 1289).

12.? Valdemar Sejr giver Århusbispens skattefrihed (Peder Vagnsen)

12.. Helligåndshus "vesten for Emmervay" **sss**

1201 Grundstensnedlæggelse for **domkirke** (romansk)

12.. Badstue – legater til bad og mad for fattige

122. Dominikaner-byggeri ved gl. kirke. **sss**

1224 Bisp Ebbe søger fratræden.

1226 Biskop foreskriver pænt tøj til vikarer **uuu**

125? Ansøgning om helgenkåring af Skt. Niels - ej gennemført. Siden flytter kilden ud til Strandvejen

1263 Bisp Tyge får pavetilladelse til at give 50 præstesønner præstekald (!)

1266 Bisp Tyge grundlægger kontor-embedet

- 1267 Anders Mallings gave til domkapitlet (22 kanniker).
- 1268 Volden forhøjes (fase 3), stenbrolægning (VikÅ)
- 12?? Århus Stadsret (1317 får Æbeltoft ret til at bruge samme stadsret)

1300 ...

- 1310 Vikartjeneste ved domkirken del af uddannelsen uuu
- 1315-1427 Omlægning af domkapitlets jordbesiddelser (p. 56), til større fæstegårde => lavere fæsteafgift (landgilde) til kapitlet.
- 133? Bisp Svend rejser til Nordtyskland for at støtte Valdemar Atterdag.
- 1334 fru Inge i Årslev tegner livrente hos kapitlet
- 1350 Den sorte død.
- 1200-1400 2 meter affald
- 13.? Peder Jensen Lodehat bisp i Århus (Margrethe I initiativ)
- 1388 Biskop forbud mod at kaste brændende kerter i koret uuu
- 1395 Bo Mogensen bisp (-1424). godshandler (Åkjær, Silkeborg (?)p 58)

1400 ... (Erhvervsopsving indtil ca. 1650)

- 14... Økonomisk opgang – udvidelser: Fiskergade-kvarteret, Møllestien, Badstuegade .... En del verdslige stensatte huse/kældre
- 14?? "Skt. Anna dyrkelsen" - den varme og selvstændige gifte (modne) kvinde.
- 14?? "Nabostrid" mellem borgere og bisp (Havreballegård) og kapitel (Vejlby, Hasle) om bymarkens afgrænsning. Margrete I afgørelse.
- 14?? Domkirken ombygges til gotik, udvides med kor og vesttårn.
- 1422 Kongeord: kun købmænd i byens råd.
- 1430 Bisp Ulrik Stygge forbyder fæstere at tjene andre herrer (Straf: tabt ejendom + band) (arbejdskraftmangel efter pestepidemi).
- 1441 Kong Kristoffer fornyr købstadsprivilegier - forbud mod "landkøb"og "ulovlige havne.." (med herremands kornekekspport).
- 1449 Jens Iversen Lange bisp (1449-1482) Godssamler. Igangsætter hvælvingsbyggeri og "gotificering" af **domkirke**. Ca. samtidig højt spir på kirken.
- 1470 Rådstueprotokol (?) påbegyndes, med registrering af betaling for borgerskab.
- 1475 "Forbud mod fordærv"
- 1477 Søndervold tillades bebygget (Chr. I)
- 1482 Karmeliterkloster grundlægges på Brobjerget – Jens Iversen Lange (ældre kapel)
- 1485 Sønderport (ved Skolegade) afløses af Mindeport syd for åen, ved Fiskergade)
- 1487 Færdiggørelse af domkirkens hvælvinger (pest-år). Bisp Ejler.
- 1488 Borgerkrav om ophævelse af kirkens skatteprivilegier (vedr. ejendomsskat, "byskat")
- 1488 Også forlig ml. Bisp Ejler og borgerne om ophør af bispens kornhandel.
- 1490 Niels Clausen bisp (1490-1520) **dom** - udvidelse eller overbygning med kor
- 149? Ove Bille bisp. (ÅBHVN.. ?)
- 149? Morten Børup til Århus ("kort før bisp Ejler, der aldrig kunne holde fred med borgerne, nedlagde sit embede i ærgrelse") -1526
- 14 ..ult Karmeliterkloster på Brobjerget – muligvis på pladsen for gl. Sct. Jørgensgård
- 14 ..ult Stenbygget Rådhus V for Domkirken
- 14 ..ult Skt. Karens gård (hospital, nævnes 1499) v. for Sortebrødreklostret (Vestergade-Grønnegade) sss

1500 ... Befolkning ca. 4000

- 15.. **Laugs**dannelse: skomagere, bagere, skrædere (smede i middelalder)
- 1505 Kong Hans fornyr privilegium: "Ingen fremmed købmand må handle inden for 4 miil (dog undtaget Randers og Horsens)
- 1529 Dominikanerne forlader Århus
- 1530 Poul Ræff til Århus (bogtrykker, tidl rektor Kbh. univ.)
- 153? Poul Helgesen lader trykke hos Poul Ræff - "Lutheranerne gør alle lige"
- 1536 Borgerkrig slut (reformation) - bl.a. Ove Bille fængsles

1540-1850 Standssamfundet

- 1536 Reformation. Reduktion af kirkevæsenet/omlægning til socialt/uddeling:
- 1541 .. Almindeligt Hospital **sss** (tidl. dominikanerkloster) 80 lemmer, 10 ansatte, Karmeliterkloster overdrages til borgerne som stenbrud, 1542 Vor Frue sognekirke nedlægges, 1448 sognekirke Sct. Oluf styrter sammen og opgives som kirke
- 1546 Kgl. forordning om teglhænging af tage (efter ildebrande i 1541, 1542, 1546 - og før én i 1556
Betydelig handel.
- 15 .. Efter reformationen: kongelig korneksport (i stedet for kirkelig). En del godsejerhandel over til købmændene (94)
Strammere syn på mangt og meget . f.ex.
- 1588 februar: udsmidning af "41 mænd og 83 kvinder + nogle børn, liderlige og pasløse" personer.
- 1593 Martin Becks gård (adr?)
- 1596 Løveapoteket
- 1597 "Borgmestergården" Immervad-Vestergade (ejer?)
En del hollands-handel - lokale købmænd som mellemhandlere

1600 ...

- 16.. **Laugs**dannelse: guldsmede, hattemagere, drejere, snedkere, slagtere, bødkere, rebslagere) (I 100)
- 1606 "Trods Katholm" bygget af Christence Bryske
- 1618-20 "Den lille sorte død"
- 1627 Besættelse af Chr. IV's tropper (plyndring) før de kejserlige (plyndring).
- 16.. Flere kongelige indgreb mod **Laug** - mislykkes (Chr. IV)
- Fra o. 1650 nedgang i handel, tildels pga. øget beskatning (indirekte virkning: mindre købekraft). Profit samles i Kbh. Ingen koblingseffekt ml. (få) rige købmænd i Århus og øvr. bysamfund.
- 163. Flere ordinære og ekstraordinære skatter (Chr. IV's krige!)
- 1660 (Enevælden indføres - **skattestaten** og **uniformsstaten** udvikles)
- 168? Første grundtaksation (I 132)
- 1682 Magistratsforordning: "De bedste og vederhæftigste borgere" (2, senere 1 borgmester + 3 rådmænd. Tidl. 3 + 10). Se 1740.
- 1686 Sidste hekseproces. Dødsdom, som **ikke** fuldbyrdes.

1700 ...

- 1708 **Lærerembedet** privilegeres. Pligt til gratis undervisning af fattige børn.

- 1710 Klapjagt på skulkende børn.
- 17?? Fast garnison i Århus
- 1728 Brandvæsen oprettes på foranledning af amtmanden.
- 1733 Provinsens største handelsflåde, o. 50 skibe, o. 600 Kmcl. Hovedsagelig i nær-fart (Tyskland, Norge, Danmark). En vis re-eksport
- 1740 Borgmester Chr. Jensen Basballe afsættes (efter 30 år), på ordre fra amtmanden.
Borgerudvalg (6 eligerede borgere) oprettes.
- 1750 2 gadelygter anskaffes
- 1750 Svaneapoteket
- 1757-1763 Klædemanufaktur i Vestergade, tvangsarbejdsanstalt sss
- 176?.. Vækst i handel. Stigende landbrugseksport.
- 1770'ne De første fabrikanter** 1778 Tobak (krakker) 1778 Skotøj (Magnus Ørn) afvist. 1809 Hattefabrik (Joseph Hirsch)
- 1778 Tobaksspinderi - 76 beskæftigede, 15.000 pd. tobak pr år - en undtagelse - de fleste mindre (krakker snart efter)
- 1782 "Århus Vestindiske Handels Selskab" - krakker efter få år.
- 1794 Århuus Stifts Tidende grundlægges
- 1800 ...**
- 1800 2 små tobaksfabrikker
- 1801 **Befolkning: 4102** (folketælling) 605 ejendomme: 258 huse, 235 gårde, 88 lejevoder.
- 1803 Reglement om fattigvæsenets provisoriske bestyrelse i Danmarks Købstæder
- 1805 5 gadelygter anskaffes
- 1805 Ernest Peter Weis (1776-1845) embedslæge i Århus.
- 1814 Almueskole forordning
- 1820 40 gadelygter anskaffes (p 80)
182. Dampskibsfart til København og Kalundborg.
- 1821 Aarhus Stiftsbibliotek
- 1824 Frederiksport - i anledning af kongebesøg!
Portkonsumtion (1660-1850)(I p. 130ff), plankeværk, betjente (25 i 1839)
- 1825-26 første forsøg med dampskibsfart Århus-København "Jylland".
- 1826 Ths. P. Funder (22 år) ind i faders forretning: købmand, tobaksfabrikør, teglværk-andel, cikorie-fabrik andel (type på tidl. igangsættere)
- 1827 Søbadeansalt (ved Skolegade)
- 1828 Århus Tekniske Skole grundlægges, "Prinds Ferdinands Tegne- og Søndagsskole"
- 1834 **Befolkning: 6765**
- 1837 Nationalbank-filial
- 1838 **Borgerrepræsentation** oprettes (efter købstadskommunallov 1837): 15 medlemmer. Vælger 2 af rådmændene (kongen udnævner borgmesteren). Valgret: borgerskab. Valgbarhed: valgret + 1000 rdl. grundtakst. i 1844 var 174 valgare. (I 118-119).
- 1840 <5 dampmaskiner
- 1840 C. Langballe køber tegl- og kalkbrænderiet Langelandsgade/Nørre allé
- 1841 Jernstøberi (første). Købmand Jens Meulengracht/mecanicusFrederik K. Bøeg, Grønnegade/Klostergade
- 1845 Befolkning:7860** (folketælling)

- 1845 **Havnebyggeri** påbegyndes (færdigt 1861), siden også damp-muddermaskine til uddybning – officielle tal for dybde urealistiske mindst indtil 1859..
- 1847 "Kartoffel-kalas": Jensens brændevinsbrænderi får ikke det bestilte!
- 1847 **Hans Broge** (1822-1908) etablerer købmandsforretning, Mindegade 8
- 1848 ca Magdalenemøllen bygges hvor nu Marselisborg Hospital ligger. A.S Weis, Århus Mølle
- 1848-51 Det Jydske Asyl bygges i Vejlbj Krat
- 1849 Jernstøberi (andet) købmand Christen Christensen, Frederiksgade
- 1849 Tysk "Fredstidsbesættelse" - afmarch efter musik-underholdning.
- 1849 Valg til Folketinget. Nummererede pladser i teatret. (I 146)

1850 **Befolkning 7886**

1850-1900 **Byen under forvandling.**

- 1851 Konsumtionsafgiften afskaffes. Begyndende byggeri N for Nørregade (Hjelmensgade m.v.). Senere anlæg af Nørre Allé
- 1851 Saltværk oprettes (eller overtages) af C. Langballe
- 1853 Kolerapandemi
- 1854 Frichs jernstøberi grundlægges, Sønder allé (bygningstøbegods, landbrugsredskaber, dampmaskiner, siden "mølletøj", og fra 1860 materiel til jernbane-byggeri). Søren Frich (1827-1901), proprietær-søn)
- 1855 Gasværk i Århus, ved 'Grønland' (engelsk ejet, Peto), først hovedsagelig til gadebelysning
- 1856 Kommunalt sygehus på 'Dynkarken
- 1856 Ceres grundlægges "på banken uden for Vesterbro". Lottrup, Aagaard, Reddelien (siden Meulengracht, 1871)
- 1856-74 Dampskibssejls Aarhus-Korsør-Kiel (pga. jernbanen København-Korsør)
- 1856-58 Nyt rådhus, Mejlgade 3 (nu: Kvindemuseum)
- 1857 Telegraflinje – til station på Fredenstorv
- 1857 Frederiksport sælges og nedrives
- 1857 Havneomsætning (løsning) 29.000 t
- 1857-63 mindre kaserne i Søndergade og Brammersgade

1860 **Befolkning 11009**

- 1860 Jernbanebyggeri påbegyndes (Århus-Langå-Randers)
- 1860 Ridehuset Vester allé kaserne bygges, siden bygges resten af dragonkasernen.
- 1862 Dårkisten ved Århus Hospital nedlægges
- 1862 Jernbane til Langå-Randers. Banegård for enden af Ryegade
- 1862 DSB's centralværksted (Peto, Brassey & Petts – overtaget af staten 1867)
- 1865 Dampskibsselskabet Århus (Hans Broge)
- 1865 Otto Mønsted etablerer sig som grossist i smør, korn og foderstoffer. Start på vinterfoder til kreaturer (amerikansk majs)
- 1867-79 Århus Fattiggård bygges på Vester allé, ved siden af kaserne. Udvidet 1885 m. 1 etage.
- 1868 Købstadskommunallov: **ændringer?**
- 1868 Jernbane til Fredericia.
- 1868 Smør-udstilling (Hans Broge)
- 1868 Det Jysk-engelske Dampskibsselskab (Hans Broge)
- 1869 Kloakering

- 1869 Århus Folke Bibliotek
- 1869 Otto Mønstedes contoір flytter til konsul Mørks gård i Vestergade (1838-1916) - svigersøn til Hans Broge
- 1870 **Befolkning 15025** – heraf ca. 1000 militære
- 1870'er Indre Frederiksbjerg bygges. Ёn- og toetages ejendomme, siden højere.
- 1870 (Avisnotits om) import af bomuldsfrøkager til foder (Hans Broge)
- 1871 Jyllandsposten
- 1871 Kystvejen anlægges
- 1871 Jernbane Skanderborg-Silkeborg
- 1871- Ceres udbygges kraftigt (Meulengracht 1837-1903)
- 1871 Aarhus Privatbank
- 1871 Århus Palmekærnefabrik (Hans Broge, Rud. Wulff, H. Pontoppidan (Hamborg) samt fa. Adler, Wulff & Meyer (Jydsk Handels- og Landbrugsbank). (Stagnation 1880-1900)
- 1871 første ”byplan-beslutning” om registrering mhp. fremtidige gadeanlæg
- 1872 Havnearbejderfagforening – første forsøg, lykkes ikke.
- 1872 Vandværk vest for Ceres-grunden. Åvand filtreres, sendes i rør til forbrugerne -1918.
- 1872 Sct. Olufs badeanstalt (-1945)
- 1873 Dampmaskine i Århus Mølle
- 1874 Århus-bugtens Dampskibsselskab (Hans Broge)
- 1874-75 Forsøg med fagforeningen for Arbejdsмænd og Murerarbejdsмænd. Lykkes ikke.
- 1875 "Elvirasminde": Th. Ramsing køber Eiler Mehls chokoladefabrik, flyttet til Hadsherredsvej (Strandvejen) og i 1906 til Klosterport)(Siden F. Clausen)
- 1975 (ca) omfattende majsimport (Hans Broge) til salg til foderbrug i landbruget
- 1875-79 Vester allés kaserne og Høegh Guldbergsgade kaserne bygges
- 1877 Århus Museum (tagetagen på rådhuset)
- 1877 Århus-Ryomgård-Grenå banen. Østbanegården. (statsovertaget 1881) (Hans Broge)
- 1879 Gasværket købes til kommunen af - Hans Broge.
- 1879 Vester allés kaserne færdig. Rytteri
- 1880 **Befolkning 24831**
- 1880 Nordre havnebassin besluttet anlagt start 1883.
- 1881 Arbejdsмændenes Syge- og Hjelpeforening (siden benævnt fagforening)
- 1882 "Demokratisk Samfund navnlig for unge Mænd i Århus" Emil Marott/Harald Jensen
- 1882 Århus-Odder-Hou banen vedtages (Hans Broge)
- 1882 Clemensbro (Hans Broge)
- 1882 Amtssygehus indviet (Ingerslev Boulevard)(siden: Annagades Skole)
- 1883 Margarinefabrikation ("Kunstmør") (Otto Mønsted, OMA) i Vestergade (indtil 1949)
- 1883 Arbejdernes Fællesorganisation stiftes (NB også de ufaglærtes organisationer var med og spillede en vigtig rolle)
- 1883 Socialdemokratiet stiftes - og får overdraget Internationalens gamle fane
- 1883 A/S Aarhus Telefonselskab
- 1883-90 **Havneudvidelse** – Nordre bassin
- 1884 Ny banegård
- 1884 Jernbane Århus-Odder-Hov
- 1884 Clemens bro (stål), med spor til (heste-)sporvogne.
- 1884 "Aktie-forbrugsforening for Arbejdere" grundlægges. Flest venstre-arbejdsмænd, færre

- socialdemokrater.
- 1884 "Margrethe-møllen" lejes af arbejder-forbrugsforeningen, bager ansættes. Produktion siden flyttet til Studsgade
- 1884 "Demokraten" startes.
- 1884-95 Aarhus Sporvejselskab (hestesporvogne)
- 1885-88 Fagforeninger for Havnearbejdere, Lager- og Pakhusarbejdere, Murerarbejdsmænd
- 1885 Søbadeanstalter (nordre og søndre) efter lukning af Søbade-Anstalten (år, beliggenhed?)
- 1889 Langelandsgades kaserne Artilleri
1890-1910 "Arkitekternes periode"
- 1890 **Befolkning 39306**
- 1891 "Ares" brygger øl
- 1891 Jern-arbejdsgiverne i Århus starter projekt "Knus fagforeningerne"
- 1892 Århus Oljefabrik (omdannelse af Århus Palmekernefabrik) - leder F. Lausen
- 1893 Carl H. Sørensen støberiudsalg Lille Torv 2 (Langes produkter fra Svendborg)
- 1893 Sabroe grundlægger maskinværksted i Kannikegade (Mejerimaskiner)
- 1893 Elvirasminde startet (?), siden flyttet til Klostergade
- 1893 Århus Kommunehospital Nørrebrogade tages i brug – siden kraftigt udbygget. Suppleres med epidemihospital ved Galgebakken
- 1893-94 Havn: søndre mole forlænges med 200 m. molearm
- 1894 Aarhus Kulkompagni
- 1895 Jern-arbejdsgivernes 1891-projekt "knus fagforeningen" lider nederlag.
- 1895 Havnearbejdsgiverforening stiftes.
- 1895 Bebyggelsesplan for Trøjborg – karréer og industri, samt værts- og missionshuse.
- 1895 Offentligt slagtehus anlægges – derefter forbud mod slagting oppe i slagterbutikken
- 1896 Aarhus Telefonselskab indgår i Jydsk Telefon-AktieSelskab
- 1896 Korn og Foderstof Kompagniet - KFK stiftes, som arbejdsgivermodtræk mod stadig stærkere havnearbejderfagforening.
- 1896 Århus køber Marselisborg/Havreballegård
- 1896 Sabroe & Gottlieb flytter til Dynkarken (kommunens gl. hospital). Kølemaskineproduktion påbegyndes.
- 1897 Havnearbejderstrejke januar-februar – i tilknytning til Hamburg-strejke. Byen i undtagelsestilstand. Strejken tabes.
- 1897 Århus Toldkammer (Hack K)
- 1897 Den jyske Handelshøjskole (s fond) grundlægges, i anledning af Hans Broge s 50 års jubilæum.
- 1897 Høegh Guldbergsgades kaserne Infanteri
- 1898 Ambt / Hack Kampmann byplan for sydlige bydel – incl. en ringgade m. bro over banen og nyt jernbanespor til havnen (!)
- 1898 Søren Frich påbegynder fabriksbyggeri i Åbyhøj – resten af fabrik udflyttes 1912
- 1899 Mejlborg og stor del af ordlige Mejlgade brænder ("Pjaltens brand"), genopbygges.
- 1899-1902 Marselisborg Slot bygges (Hack K) "Folkegave ..."
- 1900 ...**
- 1900 Århus Teater færdigbygget (Hack Kampmann)
- 1901 **Befolkning Århus 51814**
- 1901 **Befolkning forst. 8541**
- 1901 Jernbane Aarhus-Hammel-Thorsø bygges – indviet 1902

- 1901 Elværk
Byggeri Frederiksberg Øst
- 1902 Vandværk: Stautrup-boring (- 1954)
- 1904 Sporvognslinie – elektrisk (indtil 1971)
- 1904 Aarhus Brugsforening
- 1905 Handelshøjskole Hans Broges gade (Hack Kampmann)
- 1905-13 Havneudvidelse (Østhavn), med jordfyld fra arealet ml. Hans Brogesgade og Magdalenemøllen
- 1906 FDB fabrikker i Viby
- 1906- Elvirasminde udvides
- 1908-12 Frichs fabrikker etableres i Åbyhøj
- 1909 Folkebadeanstalt (kommunal) (- 1926).
- 1909 Landsudstilling på opfyldte arealer ved Tangkrogen.
- 1911 **Befolkning Århus 61755**
- 1911 **Befolkning først. 11787**
Byggerier Frederiksberg Vest
- 1913 Marselisborg Hospital i brug (bl.a. epidemisygehus), del af ÅKH (M-møllen nedrevet).
- 1913 Århus Flydedok grundlægges under navn Hans Nielsen Maskinkompagni
- 1913-14 Samsøgades Skole (første aula-skole) på det gamle epidemihospitals grund.
- 1915-18 Oljemøllen bygger produktionsanlæg på Sydhavnen
- 1914 Købstadsmuseet Den Gamle By grundlægges
- 1918 Bebyggelsesplan (A Klixbüll) for markjorderne vest og nord for byen, bl.a. med ringgade-systemet.
- 1918 Vandværk: åvandsværket genåbnes, til industri-forsyning (- 1973)
- 1919 Kommunevalg – S-flertal
- 1919 Første folkevalgte borgmester: Jakob Jensen (S)
- 1919 Beslutning om nyt banegårdsanlæg med hal over baneniveau, med udvidelse af banegrav og opfyldning af Banegårdsplads m.v.
- 1920-21 Læssøesgades skole (aula-skole) - i Hack-Kampmann plan.
- 1921 **Befolkning Århus 74256**
- 1921 **Befolkning først. 16280**
- 1921 Universitetssamvirket dannes
- 1921- Park allé byggerier
- 1923 Banegård nedrives, midlertidig bygges
- 1924 Arbejdernes Oplysnings forbund AOF
- 1927-29 Hovedbanegård bygges – med forhal over sporene. Banegårdsplads opfyldes, helt ny bebyggelsesplan for Banegårdsplads-Parkallé
- 1928 Universitetsundervisningen i Århus påbegyndes, på Teknisk Skole i Nørre allé. Århus Kommune betaler lærernes løn i de første år.
- 1928 Studenterforeningen dannes.
- 1928 Sporvognsselskabet kommunaliseres
- 1931 **Befolkning Århus 81279**
- 1931 **Befolkning først. 24149**
- 1931-34 Folkebibliotek Mølleparken

- 1931-33 Første gule universitetsbygninger, støttet af danske teglværker. Kaj Fisker, CF Møller, ..
1930'erne Diskussion ml. ÅK og forstæder om anlæggelse af en Ydre Ringvej. Realiseres i 1970'erne
- 1933 Fattiggård omdøbes *Arbejdsanstalt for Erhvervs- og Subsistensløse for Århus By og Amt*
- 1933 Kommunal badeanstalt, ny, åbner i Spanien. Kraftig anlægsbudgetoverskridelse. Afløser tidl. kommunal badeanstalt (1909-1926).. Draiby tegner. Samtidig åbnes
- 1933 Århus Søbad ("Den permanente") i Risskov, finansieret af Århus Havn pga nedlæggelsen af søbad ved Østbanegården – og Vikingeklubben Jomsborg.
- 1933 Fiskeri- og lystbådehavnen indvies (*plan-beslutning hvornår?*)
- 1933 Grenåbanen får endestation på Århus H
- 1933 Langtidsplan for havneudbygning
- 1934 Affaldsforbrændingsanlæg ved Århus Havn.
- 1934 Humanistisk fakultet Århus Universitet statsanerkendes, eksamensret m.v. Første gule bygning indvies CF Møller
- 1935 Amtssygehus Tage Hansensgade
- 1935 Frichs leverer første MS-lyntog
- 1937 Ringgadebroen færdig
- 1938 Åen overdækkes - Åboulevarden
- 1938 Byplanlov
- 1938 Rådhus (nyt) påbegyndes
- 1939 Handelshøjskole grundlægges (smlgn. 1897!)
- 1941 **Befolkning Århus 99881**
- 1941 **Befolkning først. 31969**
- 1941 Rådhus indvies. Arne Jacobsen/Erik Møller
- 1945 Århus flydedok og Maskinkompagni (nyt navn efter 1913 Hans Nielsen ..., samarbejde med Helsingør værft)
- 1949 Byreguleringslov
- 1950 **Befolkning Århus 116167**
- 1950 **Befolkning først. 40711**
- 1950 Ny styrelsesordning: magistratsstyre: borgmester + 4 rådmænd
- 1950'ér Langenæs-arkitektkonkurrence om hel bydel
- 1954 Egnspanen.
- 1954 "Ny hovedgade" planen vedtages – opgives, da Folketinget afskaffer saneringsrefusion
- 1958-67 Sabroes fabrikker flytter ud til Holme
- 1960 **Befolkning Århus 119000**
- 1960 **Befolkning først.**
- 1960 (Fattiggården) Arbejdsanstalten om døbes til Forsorgshjem
- 1961 Egnspankommission
Allégade-ring planen vedtages – opgives, da Folketingen beskærer vejrefusionssatser.
- 1962 Indlemmelse: Skejby-Lisbjerg, det nordlige Hasle, del af Tilst og Vejlbj
- 1964 Gellerupplanen
- 1966 Egnspan II

1970 Kommunesammenlægning:

Beder-Malling, Borum-Lyngby, Brabrand-Årslev, Elev, Elsted, Harlev-Framlev, Hasle, Hjortshøj-Egå, Holme-Tranbjerg, Mårslet, Ormslev-Kolt, Sabro-Fårup, Skødstrup, Solbjerg, Tilst-Kasted, Todbjerg-Mejlby, Trige, Vejlbj-Risskov, Viby, Åby, Århus. Samt noget af Fruering-Vitved

1970 Befolkning 237514

1970'er Ydre ringvej færdiggøres: Viborgvej-Randersvej: 4 spor, midterrabat, cykelstier ..

Motorvejsbyggerier: Skanderborg-Århus

1970 Århus Universitet overtages af staten

1971 Sporvognsdrift indstilles

1972 (Fattiggård/Arbejdsanstalt/) Forsorgshjemmet nedlægges, nyt bygges i Tranbjerg.

1974 Kommunevalg – S mister flertallet. Y i byrådet (ellers kun København og Albertslund)

1974 Nordhavn – containerterminal – i brug.

1975 Østhavn-udvidelse påbegyndes (bl.a. kulterminal med garanteret omsætning - omlagt til korn i 1994, og multiterminal).

1976 Bistandslov træder i kraft.

1977 Kommuneplanlov –

1978 første kommuneplan

1979 Århus Gasværk nedlægges.

1980 Befolkning 244393

1980 Regionplan – tilstræber spredning af erhverv og befolkning i amtet

1980 Frichs fabrikker lukker. Sidste dele (motorproduktion og -reparation går over til Kosan)

1984-85 Kommuneplan

? Kommuneplan 1988-1996 vedtages – 31 selv bærende bysamfund (lysblå hefter)

1986 Amtsrådet vedtager at bygge Skejby Sygehus – alle lover hinanden, at det ikke vil føre til nedlæggelse af lokale sygehuse. ...

1988 Skejby Sygehus første patienter. Der bygges videre.

1990 Befolkning 261776

1991 Hurtigfærge-forbindelse Århus-Kalundborg (hydrofoilbåd, siden katamaran)

1992 Århus civiliseres – sidste landmilitære rykker til Skive (dog hjemmeværn, SOK tilbage)

1999 Hurtigfærgeforbindelse Århus-Sjællandsodde. Fragtfærgerute til Kalundborg.

2000 - Temaer: de optimistiske planer fra 1980'erne falmer- Selv bærende lokalsamfund i kommuneplan 1988-1996: udbygning af services, samtidigheds-principper – forsvinder. Centralisering af stadig flere funktioner – biblioteker, socialkontorer, bygningskontorer. Kommunale sparerunder – serviceniveau-sænkning (handicap), personalereduktioner ("effektiviseringer": færre minutter pr. plejet ældre, pr. barn i daginstitutionen, pr. elev i skolen, pr. beboer i bostederne, pr. bostøttebruger osv.).

2000... Befolkning 284846

2001 Kommunalvalg – V vinder borgmesterposten.

2003 Århus flydedok og Maskinkompagni lukker

2003 "De bynære havnealer Helhedsplanen" vedtages

Motorvejsbyggeri Århus-Silkeborg

2005 Befolkning 293510

2005 Kommunalvalg – igen S-borgmester.

2005-07 Havneudvidelse (Østhavn, ny containerhavn). Plangrundlag: eksponentiel kurve for godsomsætning. Århus Stevedorekompagni og Mærsk betjener skibsfarten

2006 ”De bynære havnearealer” Kvalitetshåndbog -

2006 Højhuspolitik for Århus Kommune. KP tillæg 84

2007 Kommunen køber ”De Bynære Havnearealer” af havnen for 1 mia.

2008 Ceres lukker (efter længere tids fusion med Faxe)
”Bynære havnearealer” bymæssiggøres.

2010er Befolkningstal: 306.650

2010 Letbane principbeslutning

2010 - havnens fragtkurve knækker – vareomsætning ned med 30%. Århus Stevedorekomagnis containerhåndtering ”fusionerer” med Mærsk. Siden: igen vækst i mængde

Store offentlige byggerier (kommunalt multimediehus, nyt universitetshospital i Skejby, Navitas, ny Frederiksbjerg-skole, store vejanlæg v. Ringvejen-Åhavevej). En del private byggerier især på tidl. containerhavn (”Århus Ø”)

Højhuse i Ådalen og andre steder: der dispenseres i rigt mål fra højhuspolitikken (2006): Omfattende høje bolig- og institutionsbyggerier på aflagte industriområder – Frichsvej, Ceres, ved Vejlbj Ringvej, ved Lystrupvej, Nye, m.fl.

”Fortætning” bliver et dominerende byplan-ord. 6 etagers randbebyggelser ”udfylder alle huller”, mange flere etage-boligblokke bygges overalt.

Letbane vedtages og påbegyndes.

2011 Molslinien stopper sejlads til Kalundborg – Förde-Reederei sejler ikke længe 1 færge.

2012 Byrådet beslutter skolenedlæggelser (Vejlbj, ...). Rundhøjskolen bevares efter større forældre-kampagne.

2013 Århus-Kalundborgruten nedlægges efter nogle hundrede års færgefart. Linjen til Sjællands Odde bliver enerådende og får større færger.

2018 Befolkning: 340.421

2018 august: Letbane åbner mod Odder og Lisbjerg

2019 april Letbanen åbner mod Grenå

2020 Befolkning 349.983

2020er Fortsat Byvækst – private bygherrer og pensionskasser bygger boliger ”delevenlige” til 2-3 studerende. Skole- og institutionsbyggeri følger ikke med. Højhusbyggerier i centrum, Århus Ø, Lighthouse og senere Mindet 6, på Ceresgrund, Ådalen, Sydhavnen, ved Vandtårnet. Tiltagende kritik af overbebyggelse og forgrinning. Tiltagende trafikoverbelastning af midtbyen.

2021 Kommunalvalg – S mister 3 mandater, borgmesters stemmetal halveres til 19.000

2050 vækst mål: 450.000 indbyggere. Forinden skal i 2019 afholdes en byrådskonference, hvor man lægger op til diskussion om, hvordan byen skal være indrettet til de næste 110.000 indbyggere.